

Tardy László

Werner Alajos és az egyházi népének A Szent Vagy Uram!-tól az Éneklő Egyház-ig^{*}

Az egyházi népénekgyűjtemények a század eleje óta egyházzenei életünk „neuralgikus pontját” jelentik. Amikor Harmat

Tardy László a budavári Nagyboldogasszony-templomi karnagya, az OMCE világi társelnöke.

Artúr gyűjteménye, a Szent Vagy Uram! (SZVU!) számára kiadót keres, a Rózsavölgyi és más patinás kiadók elhárítják a „megtiszteltetést”, kockázatosnak tartanak egy ilyen vállalkozást. A fiatal Magyar Kórus Kiadóvállalatnak nincs veszténivalója, ráadásul Harmattal szemben a tanítványi tisztelet is kötelezi őket. De még ez sem lenne elég, ha nem lennének meggyőződve nemcsak a kiadvány fontosságáról, hanem annak igazáról is. Harmat gyűjteményének megjelenése idején már több mint félévszázados volt a törekvés, hogy azokban az országokban, ahol a középkor vége felé kivirágzott az egyházi népének, az anyanyelvű egyházi énekek autentikus kiadása megvalósulhasson. Nálunk Bogisich Mihály c. püspök tette meg efelől az első lépéseket, ha nem is a legegyszerűsebb módon, Kersch Ferenc is az ő nyomán indult el. A Szent Vagy Uram! megjelenésekor komoly vihart kavart, és egyházzenei, vagy még inkább egyházi körökben heves polémiát váltott ki. Mégis, a szakma hamar felismerte a munka vitathatatlan értékeit, és azonosította magát célkitűzéseivel:

1. A legrégebbi kéziratos és nyomtatott gyűjtemények „veretes” anyagát újra a templomi énekgyakorlat szerves részévé kell tenni.
2. Dallamilag és szövegileg országosan egységes könyvre van szükség. E munkában Sík Sándor és Kodály Zoltán segítette Harmatot.
3. A kíséret legyen méltó mind a liturgiához, mind ahhoz a zenei örökséghez, amelyet az egyházi zene a XX. század elejéig felhalmozott.

A fiatal egyházzenei generáció számára az 1. pontban foglaltak nemcsak szép, tartalmas, ősi dallamokat jelentettek, hanem – miként Werner Alajos egy tanulmányban bemutatta – az Egyház ősi és hivatalos zenei stílusához való közeledést, kapcsolódást is, hiszen e dallamok tekintélyes része dallamformálásában, hangnemében a gregoriánhoz áll közel, sőt némelyikük kétséget kizáróan gregorián eredetű is. A második cél váltotta ki a legnagyobb ellenkezést, megvalósulására egészen az Eucharisztikus Kongresszusig kellett várni, néhány egyházmegyében még annál is tovább. Nem kis szerepe volt ebben a harmadik célkitűzésnek, az igényesen megkomponált kíséretnek, mely a kántorok nagy része számára komoly nehézséget jelentett.

⁴ Az OMCE és a Gregorián Társaság által, Werner születésének 90. évfordulója alkalmából, 1995. november 18-án a budapesti Központi Szemináriumban rendezett Werner Alajos-émlékülésen elhangzott előadás.

A Szent Vagy Uram! népénektár megjelenésével egyidőben a Magyar Kórus ismét kiadta Kapossy Gyula Szertartáskönyvét, harmadik, erősen bővített kiadásban. Ebben a misén kívüli liturgikus énekeket adta közre kántorok és kántornövendékek számára. A vízkereszti vízszentelést, gyertyaszentelőt, hamvazószerdát, virágvasárnapot, a nagyhetet, a búzaszentelőt, a keresztfaró napokat, úrnapi körmenetet, templom- és kápolnamegáldást, valamint Szűz Mária vesperását, a VIII., IX., XVII. gregorián misét, gregorián Requiemet, latin Te Deum-ot és az énekes mise latin feleleteit tartalmazó szertartáskönyvben a Függelékben kapott helyet a magyar nyelvű Máté- és János-passió virágvasárnapra és nagypéntekre, és itt találhatók Jeremiás próféta siralmi is ugyancsak magyar nyelven.

A magyar nyelvű ének helyzetét jól érzékelteti, hogy Kapossy az előszóban mentegetőzik a magyar passiók miatt, és reményét fejezi ki, hogy a következő kiadásban mindezt majd latinul hozhatja. Mégis, a különböző szerartások zenei anyaga közé egy-egy SZVU!-ének is bekerül, nyilván nem Kapossy újításaként, hanem mert ez lehetett a gyakorlat. A főpásztor fogadásakor lehet énekelni a „Sacerdos et pontifex” után a 216-os éneket (Isten hozta). A gyertyaszentelői körmenetnél az antifónák dallama után az alábbi megjegyzést olvassuk: „körmenet alatt az előírt antifónák helyett népének is vehető: SZVU! 146. Ki negyven nap előtt”. Hamvazószerdán a hamvazás alatt az „Immutemur” kezdetű antifónát kellett énekelni, ha a hamvazás sokáig tartott, ezt ismételni. Itt a következőket olvassuk: „De énekelhető ehelyett bármilyen nagybőjti ének is.” A virágvasárnap körmenetnél is van ilyen lehetőség: „Az antifónák helyett azonban az alábbi népének is énekelhető: Megváltó királyunk elébe megyünk.” „Nagycsütörtökön – írja – a nép seregestül járul az Úr asztalához, mialatt a kántor, ha maga is nem áldoznék, jól teszi, ha a legméltóságosabb Oltáriszentségről szóló szent énekeket énekel.” Strófás magyar nyelvű rezponzóriumokat találunk a Jeremiás siralmaiban, a feltámadási körmenet kezdetekor „a pap a nép nyelvén elkezd a húsvéti éneket: Feltámadt Krisztus e napon”.

A szerartásokra ugyanazon előírás volt érvényben, mint az énekes misére, ennek ellenére a gyakorlatban megtűrjük, néha javasolják a nép énekes bekapcsolódását anyanyelvű énekekkel (elsősorban körmeneteknél!)

Az új szerartáskönyvet azonban már Harmat Artúr és Werner Alajos adták közre. Az első kötet 1948-ban jelent meg, a nagyhét anyagával. Mindjárt virágvasárnapnál megállapíthatjuk, hogy az új szerartáskönyv a gazdagabb latin zenei anyag mellett kevésbé „elnéző” az énekes liturgiában megszólaló népénekekkel szemben. A körmenetet záró „Ingrediente” rezponzórium után zárójelben ezt olvassuk: „Amennyiben a pap a Memoriale Rituum alapján az egész szerartást csendben végezné minden ének nélkül, – így csak plébánia-templomokban szabad –, a szerartás és körmenet alatt magyarul is énekelhetünk: a SZVU! 77. Megváltó királyunk elébe megyünk vagy esetleg 283. Krisztusunk nagy király első és utolsó versszakát.”

A passiót latinul és magyarul közölték a gyűjteményben, a magyar itt is a függelékben található. Ugyancsak a függelékre utal nagycsütörtökkel kapcsolatban: „Ha a hosszabb áldoztatás alatt énekelni akarunk, akkor a Függelékben található oltáriszentségi énekeket sorra vehetjük...” (Az I. kötetben

azonban nincsenek ilyen énekek!) Nagypénteken – könnyítésként – megengedi: „Amennyiben a Kar még nem tudott volna megbirkózni a »Popule meus« és a »Vexilla regis« latin énekeivel, úgy átmeneti szükségmegoldásként találunk ide megfelelő népéneket: a kereszthódolat alatt SZVU! 81. Én nemzetem, zsidó népem, SZVU! 70. Jézus, világ megváltója, SZVU! 74. Ó, Jézus, Jézus, SZVU! 76. Zengd, ó nyelv, a győzedelmet – amikor pedig az Oltári-szentséget hozzák a főoltárra a csonkamisére, a Vexilla regis helyett a SZVU! 82. Királyi zászló jár elől.” A lamentációkat a könyv teljes egészében latinul adja, a rezponzóriumokat is. Mivel a lamentációt az előírás szerint a laudes követte, amit a pap csendben mondott, ezalatt szabad volt nagybőjti népénekeket énekelni. Az anyanyelvű ének tekintetében egyetlen ponton lép tovább az új szertartáskönyv, a feltámadási körmenet után ezt írja: „a körmenet visszatérével a kar éneklí a Regina caelit illetve a Mennynek Királyné Asszonyát”.

Harmat és Werner tovább dolgozott a szertartáskönyv anyagán, mely 1956-ban kapott egyházi jóváhagyást, de csak 1958-ban jelenhetett meg. A munkán jelentősen érezhető az a változás, mely a negyvenes évek végétől indul el. XII. Pius pápa Mediator Dei körlevele első ízben szól elismerőleg a hívek anyanyelvű énekéről, az egyházi népénekről: „Dicséretre méltó az a törekvés, hogy a Liturgia külsőleg is olyan szent cselekménnyé váljék, amelyben az összes jelenlevők tevékenyen részt vesznek. Különbféle úton-módon lehet ezt a részvételt elérni: vagy úgy, hogy a nép a szertartások előírásainak megfelelően maga válaszol a papnak, vagy pedig a szentmise illető részéhez illő éneket énekel, vagy pedig ezt a két módot egybeköti.” (Mediator Dei 103.) A gondolatot a szertartáskönyv így folytatja: „A szentmisébe való bekapcsolódásnak tehát nagyon alkalmas – és a hagyomány által nagyon is megszentelt és eredményes eszköze: a hívek közös éneke honi nyelven, éspe-dig a szentmise részeinek megfelelő énekkel.”

Ezután a CC elmagyarazza, miként állíthatunk össze megfelelő énekrendet a kismise számára (a nagymisén továbbra is tilos a népnyelvű ének!), majd részletesen szól a recitált miséről, melyben már lehetőség van arra, hogy a hívek magyarul mondják a szentmise jelentős részét. Minimumként jelöli meg a közgyónás (Confiteor), a Hiszekegy (Apostoli hitvallás), a Miatyánk, az Isten Báránya, az áldozás előtti ima (Urunk, Jézus Krisztus, aki azt mondottad apostolaidnak) és az „Uram, nem vagyok méltó”, a mise után az „Üdvözlégy, Királyné” és a „Szent Mihály arkangyal” kezdetű imákat. Ezt követően megjegyzi: „A recitálást ajánlatos énekléssel összekötni (Mediator Dei 103). Ez a mód lesz talán a legváltozatosabb és a leggyümölcsözőbb a nagytömeg számára.” Magyarázatul leírja egy ilyen misé menetét: mise-ének 1.versszaka – közgyónás – Glóriára a miseének ide vonatkozó versszaka vagy a Gloria szövegének elrecitálása – utána énekelhető a szentről vagy az ünnepéről szóló ének – Apostoli hitvallás – felajánlási imák + miseének felajánlási strófája – a Sanctus szövege magyarul recitálva + a miseének Sanctus-strófája – úrfelmutatás után azonnal egy szentségi vagy Jézusról szóló ének – Miatyánk – Isten Báránya – áldozási imák – áldoztatás alatt a szentségi ének további strófái vagy egy újabb ének – áldozás utáni ima (Amit szánkal magunkhoz vettünk, Urunk...) – újra szentségi vagy áldásra szóló vagy

más alkalmas ének – mise után „Üdvözlégy, Királyné” és a „Szent Mihály arkangyal” – végezetül a Szent Szűzről vagy más alkalmi éneket énekelünk.

A szertartáskönyv harmadik része az egyházi év ünnepeit veszi sorra, itt is részletes utalásokat találunk a népénekes misék énekeire, az SZVU! megfelelő énekeire való hivatkozással. Megváltozik a tárgyalás sorrendje is: előbb közli a tudnivalókat a népénekes misével kapcsolatban, és csak ezután veszi sorra az énekes nagymisére vonatkozó tudnivalókat, énekeket. A Cantus Cantorumban megfigyelhető változás már sejteti, milyen irányba megy tovább a liturgikus szabályok alakítása a II. Vatikáni Zsinaton és az azt követő években. Ennek függvényében alakult a népének helyzete is.

Mivel az új előírások erre lehetőséget adtak, a Püspöki Kar kérésére Róma engedélyezte az SZVU! megfelelő énekeinek misekezdő, felajánlási és áldozási énekként való alkalmazását, az OMCE énekkönyve pedig ajánlást adott az egyházi év egyes időszakaira, ünnepeire és a legáltalánosabb miseformákra. Az ordinárium éneklésénél – szemben a német és más európai országok gyakorlatával – ragaszkodtak a teljes szöveg megszólaltatásához mind az énekes, mind a recitált formában. Így születtek meg a nép számára írott magyar misék. A válaszos zsoltár és az alleluja éneklésére az olvasmányok könyve mellett az 1972-ben megjelent Responsale kínált lehetőséget, melyet Bárdos Lajos és Werner Alajos készítettek. A kötet előszavában mint mintára a Rómában megjelent Graduale simplexre utalnak. Ebből azonban csak az elvet vették át – válaszos zsoltárok és alleluják a különböző időszakokra, ünnepekre, misékhez –, a megoldás alapvetően más volt: a rezponzóriumok és alleluják nagy része nem a szövegekre alkalmazott gregorián dallam, hanem egy-egy ismert népénekből kivett részlet (pl. karácsonyra: Mondjunk Glóriát...) vagy refrén (pl. az egyik húsvéti alleluja a 90. számú SZVU-ének záróütemeiből). Emellett minden időszakra készült strofikus válaszos zsoltár is (pl. pünkösdre: Dicsérd, lelkem, dallal a nagy Úristent. Lásd a Hozsanna énekeskönyv 400-as énekeit).

Közben az OMCE kérésére a Püspöki Kar bizottságot hozott létre a népénekreform előkészítésére, ennek vezetőjéül Werner Alajost választották. A bizottság az elindulásakor az SZVU! megrostálását, szövegének korszerűsítését, a liturgiához történő illesztését és a népzenei gyűjtések során előkerült újabb énekek felvételét tűzte ki célul. Időközben a Hitoktatási Bizottság zene-pedagógiai munkacsoportja előbb az Elsőáldozók hittankönyvéhez adott újabb, főleg népi gyűjtésű énekeket, majd Kis magyar uzualis címen egy 107 éneket tartalmazó gyűjtemény jelent meg hittankönyvi mellékletként. Ebben a népzenei és latin gregorián énekek mellett számos magyar gregorián tétel kapott helyet mind az ordinárium szövegeire, mind az egyes időszakok, ünnepek proprium-szövegeire. A hivatkozási pont itt is a Graduale simplex volt.

A két bizottság között éles elméleti és gyakorlati vita fejlődött ki, melynek végén Lékai bíboros úr több új tagot nevezett ki a népénekreform-bizottságba, akik a népénekanyag mellett célul tűzték ki a legfontosabb időszakok, ünnepek miséihez és vesperásaihoz magyar gregorián tételek elkészítését. Werner Alajos, bár sok ezzel kapcsolatos kérdésben más véleményen volt, mégis

mint a bizottság vezetője lehetővé tette, hogy ez az új anyag is helyet kapjon a készülő gyűjteményben. Az ő fáradozásának és anyagi áldozatvállalásának köszönhetően jelent meg előbb az advent-karácsonyi, majd a nagyböjt-húsvéti anyagot tartalmazó próbakiadás. Halála után Rajeczky Benjamin vette át a munka irányítását, aki egyébként a kezdetektől tagja volt a népénektár-bizottságnak. Ezután nyerte el az új énektár azt a végső formát, amely az Éneklő Egyházban előttünk áll: átdolgozott és új, elsősorban népi anyaggal bővült SZVU! + magyar Graduale simplex + magyar Antiphonale simplex + magyar Cantus Cantorum vagyis szertartáskönyv + alapvető hittankönyv + imakönyv + liturgia-tankönyv.

Az új népénektár 1985-ben jelent meg, a lektorok és szerkesztők egy része az SZVU! megjelenésekor kirobbant vihar megismétlődését várta. Ez azonban elmaradt, miként a munka folyamán felgyülemlett nézeteltérések alapos tisztázása is. Ennek tudható be, hogy a Püspöki Kar az új énektárat ideiglenes jelleggel és bizonyos megszorítással hagyta jóvá. A tanulságok, tapasztalatok levonása most, a gyűjtemény megjelenésének 10. évfordulóján még csak a kezdeténél tart. Ezek összegzése után talán eljön az ideje az elvi kérdések tisztázásának is.

A Harmat-Sík énektár munkálataira a Kántorszövetség és az OMCE együttesen adott megbízatást a szerkesztőknek. Bár a könyv megjelenése vihart kavart, a következő évek gyakorlata azt mutatta, hogy a népének mögött széles rétegek igénye húzódik meg. Ez formálta végül is a gyűjtemény további sorsát.

Az időközben megjelenő Szertartáskönyvek gregorián anyaga az egyszerűsítés, könnyítés lehetőségeit növelte. Bizonyára ez is szerepet játszott a Graduale simplex megszületésében. Az utóbbi évtizedekben a hazai gregorián-kutatás sok új vonással gazdagította az Egyház ősi énekeiről meglévő ismereteinket. A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források feltárása megmutatta, miként kívánta a korabeli gyakorlat anyanyelven továbbfolytatni a korábbi liturgikus gyakorlatot.

A jövő kérdése, hogy az Éneklő Egyház szerkesztőinek „felülről” jövő reformja – mely az egyházi népének és a gregorián ének eddigi gyakorlatát a gyökereiben érinti – találkozik-e a papság, az egyházzeneészek és hívek szélesebb körének igényével.

Ant. Pueri Hebraeorum vestimenta prosternabant in via, et clamabant dicentes: Hosanna filio David: benedictus, qui venit in nomine Domini.

Ant. A zsidók gyermekei ruháikat terítették az útra s kiáltozták, mondván: Hozsanna Dávid Fiának: áldott, aki az Úr nevében jő.

Ant. 1.

Pú - e - ri He - brae - ó - rum, * ve - sti - mén - ta pro - ster - né -
bant in ví - a, et cla - má - bant di - cén - tes: Ho - sán - na fi - li - o
Dá - vid: be - ne - dí - ctus qui vé - nit in nó - mi - ne Dó - mi - ni.

Ha a kiosztás még tovább tartana, akkor a két antifónát addig ismételjük, amíg a kiosztás be nem fejeződik.

Kiosztás után következik még egy oratio.

Ÿ. Dominus vobiscum.

R. Et cum spiritu tuo.

Oremus. Omnipotens sempiterna Deus, qui Dóminum nostrum Jesum Christum

Könnyörögjünk. Örök mindenható Isten, aki azt akartad, hogy Urunk Jézus

III. Stáció: A ruhák leterítése

804 Jelenné lesz ez is szemünk előtt: gyermekek díszes ruhát hoznak a körmenettel szemben, az antifónát éneklük, s miközben azt közösen megismételjük, leterítik az útra. A pap, ismét kereszttel kezében, áthalad rajta. A ruha-terítés éneke: „Pueri Hebraeorum vestimenta...”

Je - ruzsálem gyermekné - pe le - te - rit - vén
ruhá - it az út - ra, nagy szóval így kiál - tott:
Hozsanna Dávid Fiá - nak, áldott, ki jő az Úr nevében!

Harmat-Werner: Cantus Cantorum (részlet)
Éneklő Egyház római katolikus népénektár (részlet)